

УДК 351.72(477)

Ірина Ільченко,*аспірант кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню звернення до Європейського суду з прав людини як способу захисту права власності. Проаналізовано основні наукові дослідження, присвячені проблемі способів захисту цивільних прав, а також норми чинного законодавства України та норми конвенцій ЄС, які регламентують як питання способів захисту цивільних прав та інтересів, так і, зокрема, права власності. Автор акцентує увагу на специфічній природі цього способу захисту права власності, який є чи не єдиним механізмом захисту порушеного права власності громадян України та українських юридичних осіб після вичерпання всіх національних засобів правового захисту. Звертається увага на низку принципів, які покладені в основу охорони права власності у ЄС.

Ключові слова: власність, способи захисту, Європейський суд із прав людини, конвенція, принципи.

Постановка проблеми. Безсумнівним є те, що саме інститут права власності є центральним інститутом цивільного права України. Традиційно право власності розглядається як повне та абсолютне панування особи над майном. За своєю юридичною природою право власності є абсолютним правом і реалізується у можливості власника володіти, користуватися та розпоряджатися належним йому на праві власності майном. Саме такий підхід до розуміння права власності знайшов свого закріплення у ст. 317 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. (далі – ЦК України) [1]. Таким чином, цілковито виключається будь-яке незаконне втручання у здійснення повноважень власника. Варто звернути увагу на те, що чинне законодавство України, зокрема ЦК України, надає широкі можливості захисту права власності. Безсумнівно, закріплене у Цивільному кодексі України право на захист є однією з найважливіших гарантій відновлення порушених прав та інтересів суб'єктів цивільного права. За загальним правилом, таке суб'єктивне цивільне право виникає у особи у разі порушення належних їй цивільних прав та інтересів, а зокрема несвоєчасного виконання зобов'язання або безпідставного утримання третьою особою майна, невизнання цього права (наприклад, невизнання права власності на майно) або оспорювання цивільного права (оспорювання права на спадщину, оспорювання права

власності) тощо. Фактично реалізація цього права є юридичною реакцією на порушення таких прав та інтересів. Одним зі способів захисту права власності є звернення до Європейського суду з прав людини, який ми б хотіли проаналізувати у цій статті.

Метою статті є дослідження окремих аспектів звернення до Європейського суду з прав людини як способу захисту права власності.

Стан дослідження проблеми. Проблематика, пов'язана зі способами захисту права власності, була і є предметом багатьох фундаментальних досліджень. Так, дослідженню різних аспектів проблематики способів захисту права власності присвячені праці таких відомих українських і зарубіжних вчених: М. М. Агаркова, С. С. Алексєєва, Ю.Г. Басіна, В.А. Белова, М.І. Брагінського, Т.В. Боднар, В.В. Вігрянського, Ф.І. Гавзе, В.П. Грибанова, О.В. Дзери, А.Г. Діденка, А.С. Довгерта, О.С. Іоффе, В.І. Кисіля, Н.С. Кузнецової, М.І. Кулагіна, Л.А. Лунца, В.В. Луця, К.С. Мая, Д.І. Мейєра, О.О. Мережка, С.В. Михайлова, Л.О. Новосьолової, К.П. Победоносцева, Й.О. Покровського, Р. Сават'є, Ч. Санфіліппо, С.В. Сарбаша, В.І. Синайського, М.М. Сібільова, М.К. Сулейменова, Є.О. Суханова, В.С. Толстого, Р.О. Халфіної, Л.О. Чеговадзе, Б.Б. Черепакіна, Я. Шаппа, Я.М. Шевченко, Г.Ф. ершеневича, В.Ф. Яковлева, В.Ф. Яковлевої та інших.

Варто зазначити те, що механізми захисту права власності, закріплені у Конституції України, знайшли свою подальшу деталізацію на рівні ЦК України. Зокрема, мова йде про способи захисту цивільних прав у судовому порядку, передбачені у ст. 16 ЦК України. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 16 ЦК України такими способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконним рішення, дії чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. При цьому варто відзначити те, що перелік способів судового захисту порушених прав та інтересів не є вичерпним. Безперечно, всі ці та деякі інші способи судового захисту цивільних прав можна використовувати у разі необхідності захисту права власності. Так, наприклад, одним із незазначених у ч. 2 ст. 16 ЦК України способів захисту права власності є нотаріальне посвідчення цивільно-правових договорів, спрямованих на відчуження майна, що є важливою гарантією забезпечення законних прав та інтересів як власника майна, так і інших сторін цивільно-правового договору, а також інших зацікавлених осіб і, по суті, є специфічним способом захисту права власності.

Крім того, необхідно звернути увагу на те, що новим для ЦК України є правило про те, що способи судового захисту цивільних прав та інтересів можуть визначатися не тільки законом, а й договором. Більше того, аналізуючи у своєму дисертаційному дослідженні примусове виконання обов'язку в натурі як способу захисту цивільних прав, В.Д. Андрійцо звертає увагу на різницю у законодавчому закріпленні цього способу захисту цивільних прав у ЦК УРСР, де цей спосіб захисту визначався як присудження до виконання обов'язку в натурі, та ЦК України, який визначає його як примусове виконання зобов'язання в натурі. Аналізуючи два поняття, дослідник доходить висновку про те, що поняття, наведене в ЦК України, є за своїм змістом ширшим, ніж визначене в ЦК УРСР. Так, говорячи про присудження до виконання обов'язку в натурі, можна говорити лише про судовий порядок реалізації такого способу захисту цивільних прав та обов'язків, а що стосується визначення його

як примусового виконання, то тут можна говорити про можливість застосування заходів примусу не лише в судовому порядку, але й у позасудовому (наприклад, виконавчий напис нотаріуса) [2, с. 7].

При цьому варто зазначити те, що вибір конкретного способу захисту цивільних прав залежить від виду цивільного правовідношення і зумовлюється тими цілями, яких бажає досягти суб'єкт, право якого порушено.

Особливим способом захисту цивільних прав, зокрема права власності, є звернення до Європейського суду з прав людини. По суті, це є чи не єдиним механізмом захисту порушеного права власності громадян України та українських юридичних осіб після вичерпання всіх національних засобів правового захисту.

Необхідно звернути увагу на те, що у Європі та інших провідних країнах світу право власності розглядається як одне з основних прав людини. Саме тому ст. 1 Першого протоколу до Європейської конвенції із захисту прав людини та основних свобод гарантується захист саме права власності [3]. Згідно із цією статтею кожна фізична та юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. При цьому варто звернути увагу на те, що зазначені положення ст. 1 Першого протоколу не обмежують право держави ухвалювати закони, які можуть встановлювати певні обмеження права власності.

Таким чином, ст. 1 Першого протоколу до Європейської конвенції із захисту прав людини та основних свобод закріпила основні засади здійснення права приватної власності фізичними та юридичними особами, які мають забезпечити захист від безпідставного позбавлення права власності цих осіб. Унаслідок ратифікації цієї Конвенції Верховною радою України 17 липня 1997 р. і набуття нею чинності з 11 вересня 1997 р. громадяни України після вичерпання всіх національних засобів правового захисту впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення судовими органами на національному рівні мають можливість звернутися за захистом своїх порушених прав та свобод до Європейського суду з прав людини. Таким чином, звернення до Європейського суду з прав людини є чи не єдиним дієвим механізмом для захисту права власності у ситуації, коли всі національні засоби захисту цього права вичерпані.

Необхідно зазначити те, що звернення до Європейського суду з прав людини за захис-

том порушеного права власності має низку особливостей. Насамперед, варто звернути увагу на те, що положення цієї Конвенції у сфері захисту права власності не поширюється на кримінальну та фіскальну сферу. Тому у разі порушення права власності у цих сферах фізичні та юридичні особи не мають можливості звернутися до Європейського суду з прав людини, посилаючись на норми Першого протоколу зазначеної Конвенції. Проте саме положення ст. 1 Першого протоколу до згадуваної Конвенції відкрило нову сторінку у гарантуванні та захисті права власності в Європі. Так, перші справи щодо захисту права власності в Європейському суді з прав людини розглядалися ще у 80-х роках минулого століття. Однією з найбільш відомих справ того періоду є справа *Sporrong and Lönnroth*[4].

За роки розгляду справ Європейським судом з прав людини щодо захисту права власності було сформульовано декілька основних принципів, які базуються на тлумаченні ст. 1 Першого протоколу до згадуваної раніше Конвенції.

По-перше, мова йде про утвердження принципу безперешкодного користування власністю. Цей принцип знайшов своє відображення у праві кожної фізичної та юридичної особи мирно володіти своїм майном. При цьому варто звернути увагу на те, що це право надається будь-якій фізичній та юридичній особі. По суті, мова йде про заборону будь-якої дискримінації за будь-якими підставами щодо можливості користування належній особі власністю. Так, наприклад, якщо розглядати практику Європейського суду з прав людини, то можна переконатися в тому, що існує значна кількість справ, причиною порушення яких була саме дискримінація. Мова йде, насамперед, про справи, пов'язані з різним регулюванням питання про отримання пенсій громадянами певної держави та іноземцями. Заявниками у таких справах були саме іноземці. Наприклад, мова йде про рішення у справі *Андрєєва проти Латвії*, заява №55707/00, або справі *Зубко та інші проти України*, де предметом розгляду стали затримки у виплаті зарплати судді у відставці [5]. Крім того, сам Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи, пов'язані з правом власності, визнав та утвердив у практиці принцип рівноправності, який впливає зі ст. 14 згадуваної Конвенції. Зокрема, така позиція Суду була закріплена у постанові Європейського суду з прав людини у справі *Пайн Веллей Девелопментс Лтд. та інші проти Ірландії* від 29 листопада 1991 р. [6].

Цікавим моментом є формулювання у ст. 1 Першого протоколу до згадуваної Кон-

венції терміна «мирне володіння» [7]. Порушення такого «мирного володіння», яке належить фізичним та юридичним особам, є, по суті, будь-яке втручання у право власності зазначених осіб. Саме таке втручання може мати форму позбавлення можливості використовувати об'єкти, які належать на праві власності зазначеним особам, ненадання передбачених у законодавстві дозволів, інших форм перешкоджання реалізації права власності. Як правило, суб'єктами останніх із форм втручання у право власності є державні органи та посадові особи. Крім того, сам термін «мирне володіння», який використовується в офіційних перекладах зазначеної Конвенції, не зовсім адекватно відбиває суть поняття, закріпленого у ст. 1 Першого протоколу до цієї Конвенції [8]. Так, в англійському варіанті цей термін замінений словом «enjoyment», яке перекладається як радість, або задоволення. Разом із тим таке формулювання навряд чи можливе у вітчизняних нормативно-правових актах.

Якщо підсумувати практику Європейського суду з прав людини, то поняття «власність» розуміється ним як наявне майно та майнові цінності, а також право вимоги. Мова йде, зокрема, про нерухомість: маєтки, земельні ділянки, будинки; прибутки, які випливають із власності, а зокрема з оренди, ренти тощо; рухоме майно; банківські внески; акції компаній; патенти тощо.

По-друге, встановлюється низка обов'язкових умов, які є необхідними для позбавлення майна, яке належить відповідним особам на праві власності [9]. Зокрема, йдеться про те, що ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як у інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом та загальними принципами міжнародного права. Цікавим у цьому контексті є підхід до визначення поняття «інтерес суспільства». На практиці Європейським судом з прав людини були розроблені певні критерії для визначення того, чи було позбавлення права власності пов'язане з інтересами суспільства. Зокрема, мова йде про таке: 1) позбавлення права власності має обов'язково переслідувати громадський інтерес; 2) цей захід має бути пропорційний переслідуваним цілям; 3) позбавлення права власності має бути на підставі та в межах чинного законодавства відповідної держави.

По-третє, йдеться про закріплення права держави на свободу законотворчості у сфері законодавчого регулювання права власності [8]. Так, зокрема, у ч. 3 ст. 1 Першого протоколу до зазначеної Конвенції зазначається те, що попередні положення жодним чином не обмежують права держави вводити в дію такі закони,

які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів. Разом із тим першими ж рішеннями у сфері захисту права власності Європейським судом з прав людини було сформульовано позицію, відповідно до якої це положення ст. 1 Першого протоколу до зазначеної Конвенції має розглядатися переважно в контексті здійснення державою контрольної функції у сфері реалізації права власності. Центральним у цьому разі став принцип пропорційності, який полягає в оцінці дій держави в особі державних органів та посадових осіб, цілей, які вони ставили, вирішуючи питання про позбавлення права власності, та результатів, до яких призвели ці рішення. Саме ці моменти порівнюються з глибиною та обґрунтованістю втручання у право власності фізичних та юридичних осіб. Таким чином, межі розсуду держави у сфері регулювання права власності є широкими, проте не безмежними.

Висновки

1. Чинний ЦК України встановив широкий перелік способів захисту цивільних прав та інтересів учасників цивільних відносин. Разом із тим визначений у ЦК України перелік не є вичерпним і передбачає можливість використання інших способів захисту, зокрема, права власності. Одним із таких способів захисту права власності є звернення до Європейського суду з прав людини.

2. Звернення до Європейського суду з прав людини є чи не єдиним можливим варіантом захисту порушеного права власності громадян України та українських юридичних осіб після вичерпання всіх національних засобів правового захисту. Така можливість захисту порушених прав пов'язана з розумінням права власності як одного з основних прав людини. Саме тому статтею 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод гарантується захист цього права. Також охорона права приватної власності регламентується Першим протоколом до Європейської конвенції.

3. Звернення до Європейського суду з прав людини має низку особливостей. По-перше, положення Першого протоколу до Європейської конвенції із захисту прав людини та основних свобод не поширюється на кримінальну та фіскальну сферу. По-друге, в основу охорони права власності зазначеною Конвенцією покладені такі принципи або основоположні ідеї: а) принцип безперешкодного користування власністю; б) дотримання низки обов'язкових умов, які є необхідними для позбавлення майна,

що належить фізичним та юридичним особам на праві власності (позбавлення права власності має обов'язково переслідувати громадський інтерес; цей захід має бути пропорційний переслідванню цілям; позбавлення права власності має бути на підставі та в межах чинного законодавства відповідної держави); в) утвердження принципу пропорційності, який полягає в оцінці дій держави в особі державних органів та посадових осіб; цілей, які вони ставили, вирішуючи питання про позбавлення права власності, та результатів, до яких призвели ці рішення.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – Ст. 356
2. Андрійцьо В.Д. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.Д. Андрійцьо. – К, 2004. – С. 8.
3. Гомьен Д. Европейская Конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Д. Гомьен, Д. Харрис, Л. Зваак. – М., 1998. – С. 172.
4. Гончаренко О. Особливості обмеження права власності за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини / О. Гончаренко // Підприємництво, господарство і право : науково-практичний, господарсько-правовий журнал ; Наук.-дослід. ін-т приватного права і підприємництва НАПрН України; ТОВ «Гарантія». – Київ, 2012. – № 1 (193). – С. 47–52.
5. Ліщина І. Застосування Європейської конвенції з прав людини при розгляді в судах господарських справ / І. Ліщина, Т. Фулей, Х. Хембах. – К: Істина, 2011. – С. 72.
6. Карст-Фріск М. Право на власність: питання імплементації статті 1 Першого Протоколу до Європейської конвенції з прав людини / М. Карст-Фріск; за ред. О. Л. Жуковської // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. – К., 2004. – С. 183.
7. Клименко О. Баланс приватних і публічних інтересів – основний принцип Європейського суду з прав людини щодо відчуження об'єктів приватної власності в інтересах суспільства / О. Клименко // Право України: юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання; Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. – Київ, 2010. – № 5. – С. 99.
8. Кузнецова Н. С. Власність і право на мирне володіння майном відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (поняття об'єктів права власності та нетипові об'єкти права власності у розумінні статті 1 Першого протоколу) / Н. С. Кузнецова // Право власності: європейський досвід та українські реалії: збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року). – К.: ВАІТЕ, 2015. – С. 24–33.
9. Карст-Фріск М. Право на власність: питання імплементації статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини / М. Карст-Фріск // Європейська конвенція з прав людини: основні поло-

ження, практика застосування, український контекст. – К., 2004. – С. 686.

10. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. / [Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.]; за ред. О. В. Дзери та Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – Кн. 2. – 784 с.

11. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / [кол. авт.: С.О. Харитонов, В.В. Завальнюк, І.М. Кучеренко]; за загальною редакцією С.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – 6-те видання, перероблене та доповнене. – Харків: ТОВ «Одісей», 2010. – С. 1144.

Статья посвящена исследованию обращения в Европейский суд по правам человека как способа защиты права собственности. Проанализированы основные научные исследования, которые посвящены проблеме способов защиты гражданских прав, а также нормы действующего законодательства Украины и нормы конвенций ЕС, регламентирующие как вопрос способов защиты гражданских прав и интересов, так и, в частности, способы защиты права собственности. Автор акцентирует внимание на специфической природе этого способа защиты права собственности, который является едва ли не единственным механизмом защиты нарушенного права собственности граждан Украины и украинских юридических лиц после исчерпания всех национальных средств правовой защиты. Обращается внимание на ряд принципов, которые положены в основу охраны права собственности в ЕС.

Ключевые слова: собственность, способы защиты, Европейский суд по правам человека, конвенция, принципы.

The article investigates the appeal to the European Court of Human Rights, as a way of protection of property rights. We analyze the basic scientific research that address the problem of methods of protection of civil rights, as well as the current legislation of Ukraine and the EU conventions rules governing, as a matter of methods of protection of civil rights and interests, and in particular ways to protect property rights. The author focuses on the specific nature of this method of protection of property rights, which is perhaps the only mechanism to protect the violated rights of citizens of Ukraine and Ukrainian owned entities, after exhausting all domestic legal remedies. Attention is drawn to a number of principles that form the basis for the protection of property rights in the EU.

Key words: ownership, protection methods, the European Court of Human Rights, the Convention principles.

